

УДК 159.942 – 053

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.6>

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ БАТЬКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Ірина Бринза

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65029
e-mail: brynza3691@gmail.com*

У статті наведено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку порівняно з розвитком емоційного інтелекту їх батьків. Викладено теоретичні основи розуміння поняття «емоційний інтелект» у психології та обґрунтовано необхідність дослідження його розвитку в онтогенезі. Проведене автором дослідження дітей підліткового віку та їх батьків, які проживають в Одеській області, виявило певний рівень розвитку їх емоційного інтелекту. Досліджено кореляційні закономірності, встановлено наявність відмінностей між корелятами, що пояснюють здібності емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків. Під час порівняльного аналізу результатів основна увага приділялася співвідношенню комбінацій показників емоційного інтелекту та їх розбіжностей у вибірці дітей та батьків. Розбіжності встановлено за такими показниками: міжособистісного, внутрішнього особистісного емоційного інтелекту, загального емоційного інтелекту, розуміння емоцій, управління емоціями, розуміння чужих емоцій. Показники розуміння своїх емоцій та управління власними емоціями краще виражені в батьків, ніж у дітей, а за показником контроль експресії – у дітей, ніж у батьків. З'ясовано, що рівень розвитку емоційного інтелекту залежить від віку та емоційного й життєвого досвіду. У нашому випадку в батьків він вище, ніж у дітей. У молодшому підлітковому віці структурні компоненти емоційного інтелекту розвиваються нерівномірно, випереджає міжособистісний емоційний інтелект (розуміння та керування чужими емоціями), внутрішній особистісний інтелект (розуміння та керування власними емоціями) відстає. Серед основних агентів соціального впливу на рівень розвитку емоційного інтелекту на цьому етапі онтогенезу все ще залишаються батьки.

Ключові слова: емоційний інтелект, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект, молодший підліток, батьки.

Актуальність і популярність дослідження феномену емоційного інтелекту у психології сформувалися не сьогодні, а ще в давні часи. Спочатку досліджували окремо розвиток інтелекту й емоцій (А. Брушлінський, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Дж. Зінгер, К. Ізард, С. Ільїн, О. Сімонова, Дж. Тернер, Л. Терстоун та інші), потім взаємовплив когнітивних та емоційних процесів (Е. Айзен, Б. Ананьєв, Х. Вайсбах, Л. Виготський, У. Дакс, Л. Засєкіна, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Р. Торндайк, О. Тихомиров, Ч. Хант, С. Шехтер та інші). Наступив час, коли предметом психологічних досліджень став сам феномен емоційного інтелекту, і поняття почало популяризуватися в науці (Д. Гоулман, А. Здойма, Д. Карузо, Д. Мейєр, В. Пейн, П. Селовей, К. Стайнер та інші). Нині відбувається уточнення сутності поняття (І. Андрєєва, І. Аршава, Р. Бар-Он, Т. Березовська, П. Воронкін, О. Власова, Г. Горська, М. Девіс, С. Дерев'яно, Н. Коврига, Ю. Коноплицька, О. Лобанов, Д. Люсін, М. Манойлова, І. Мещерякова, Е. Носенко, А. Савенков, О. Ставицька, А. Садокова, Г. Юсупова та інші).

Аналіз сучасних досліджень показав, що автори визначають та тлумачать феномен емоційного інтелекту через призму різних психологічних категорій. Так, емоційний інтелект розглядають як: емоційну реакцію, процес, стан, інтегральну властивість особи-

стості, компетенції (знання, уміння, навички), здібність, здатність, стратегію, діяльність, функцію регуляції психіки тощо.

Узагальнюючи всю сукупність тлумачень, пов'язаних із цим розмаїттям, можна зазначити, що під емоційним інтелектом частіше розуміють групу ментальних здібностей, пов'язаних із розумінням, обробкою, інтерпретацією і перетворенням емоційної інформації, завдяки чому особистість може ефективно керувати своїми та чужими емоціями з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних задач. Іншими словами, емоційний інтелект відображає діалектичну єдність афекту та інтелекту в діяльності й пізнанні світу особистістю [1,2,3 та інші].

У сучасному світі для вдалої адаптації людини вкрай необхідним є володіння розвиненим емоційним інтелектом. Тому велику увагу науковці звертають на розвиток емоційного інтелекту саме в онтогенезі; ця сфера набуває особливих змін саме під час дорослішання людини. Більшість психологів наголошують, що сенситивним періодом для розвитку емоційного інтелекту є епоха дитинства. Однак підлітковий вік є найцікавішим у цьому сенсі, тому що характеризується цілою низкою когнітивних, емоційних, моральних і соціальних особливостей, пов'язаних із проходженням шляху від дитинства в дорослість. Як відомо, цей шлях є найскладнішим не тільки для оточуючих (вчителів, батьків), але і для самого підлітка. Тому підлітковий вік називають перехідним, пубертатним, критичним, важким [4,5,6 та інші].

Але нас цікавить не сам підлітковий вік у цілому, а межа переходу від молодшого шкільного до підліткового віку. Саме в молодшому підлітковому віці вирішуються специфічні завдання особистісного розвитку й дорослішання дитини. У цей період триває інтенсивне засвоєння культурних, моральних та емоційних цінностей, які надалі визначатимуть головні життєві уподобання дитини. Як відомо, емоційна сфера пронизує всю психічну життєдіяльність молодших підлітків, будучи одним із провідних чинників; вона визначає суб'єктивну інтерпретацію як індивідуального, так і соціального буття дитини. Основним змістом власного розвитку дітей цього віку є розвиток самосвідомості: активна цікавість своїм власним внутрішнім світом (образ «Я») й оцінка самого себе [6 та інші]. В емоційній сфері в цей перехідний період у дітей виникає напруженість і тривога у стосунках з однолітками й батьками [4,5 та інші]. Розширення репертуару уявлень та ідеалів про доросле життя, вироблення нових зразків поведінки дуже часто може призводити до зіткнень із поглядами та поведінкою їх батьків, провокувати конфліктні ситуації.

Факторами ризику для стосунків дітей та їх батьків стає: невідповідність батьків до нового етапу стосунків зі своїми дітьми, які дорослішають; несприятливе зовнішнє соціальне оточення; особливості розвитку характеру дитини (прогривання патернів поведінки дитячих ідеалів, серед яких може бути патерни й одного з батьків); відсутність комунікативних навичок; емоційна незрілість як дитини, так і батьків; емоційна нестабільність, імпульсивність, підвищена вразливість та чутливість дитини, коли з'являється потреба в рівноправності, повазі й самостійності, довірливого ставлення до дитини з боку батьків. Крім цього, упертість, негативізм, образливість, агресивність молодших підлітків є найчастішими емоційними реакціями на невпевненість у собі, яку, як показує практика, часто батьки не помічають, а списують ці реакції на капризи та не послухання [5 та інші].

Таким чином, молодший підлітковий період є дуже відповідальним, оскільки він визначає подальше входження дитини у критичний момент дорослішання – підлітковий період.

Тому достатнє розвинення емоційного інтелекту батьків надає їм можливість зрозуміти, що твориться з дитиною; відчувати те, що відчуває дитина; допомогти впоратися з емоційною бурєю; знайти для неї словесне вираження; зрозуміти причини тих чи інших

емоцій; зрозуміти наслідки своїх дій; підключитися до прояснення емоційних реакцій дитини на прохання або доручення дорослих; зменшити маніпулятивний вплив дітей на батьків. Важливо стати опорою для своїх дітей у перехідний період, коли вони намагаються утвердитися в новій соціальній реальності з новою позицією як дорослий підліток.

Достатній рівень розвинення емоційного інтелекту дитини цього віку стає запорукою розширення кола безконфліктного спілкування з оточуючими, серед яких однолітки та їхні батьки, а також чинником зростання самосвідомості, рефлексію на область переживань, пов'язаних з аналізом та оцінкою пережитих почуттів, більш усвідомленого ставлення до самого себе, до своїх переживань, думок, поведінки тощо.

Наш науковий інтерес до проблеми емоційного інтелекту пов'язаний з пошуком психологічних закономірностей у проявах показників емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків, визначення сензитивних періодів самопливу.

У дослідженні брали участь 75 дітей молодшого підліткового віку від 12 до 13 років і така ж сама кількість їх батьків віком від 30 до 40 років обох статей. Для діагностики емоційного інтелекту залучено опитувальник «Емоційний інтелект IQ» автора Д. Люсіна [7]. В основу опитувальника покладено авторське розуміння феномену емоційного інтелекту, само визначення його як здібності людини до розуміння своїх та чужих емоцій, їх керування. Нами досліджувалися два блоки характеристик емоційного інтелекту: перший – це міжособистісний емоційний інтелект, який визначає здібності людини розуміти та керувати чужими емоціями, другий – це особистісний емоційний інтелект, спрямований на розуміння та керування своїми власними емоціями. За ідеєю автора, ці два блоки характеристик емоційного інтелекту припускають актуалізацію різних когнітивних та емоційних психічних процесів і навичок, пов'язаних між собою. Отже, за інструкцією опитувальника проводилися два підрахунки результатів, перетин яких дав п'ять різновидів інтелекту (субшкал): МП – розуміння своїх емоцій, МУ – управління чужими емоціями, ВП – розуміння своїх емоцій, ВУ – управління своїми емоціями та ВЕ – контроль експресії та чотири види загального порядку емоційного інтелекту: здібності до розуміння емоцій інших та управління ними (шкала міжособистісного емоційного інтелекту МЕІ), здібності до розуміння своїх емоцій та керування ними (шкала внутрішнього особистісного інтелекту ВЕІ), здібності до розуміння своїх власних та чужих емоцій (шкала розуміння емоцій ПЕ), здібності до керування своїми та чужими емоціями (шкала управління емоціями УЕ). Для проведення статистичного аналізу використано комп'ютерну статистичну програму SPSS-20. Збір первинних результатів проведено під нашим керівництвом магістранткою Н. Брєєвою.

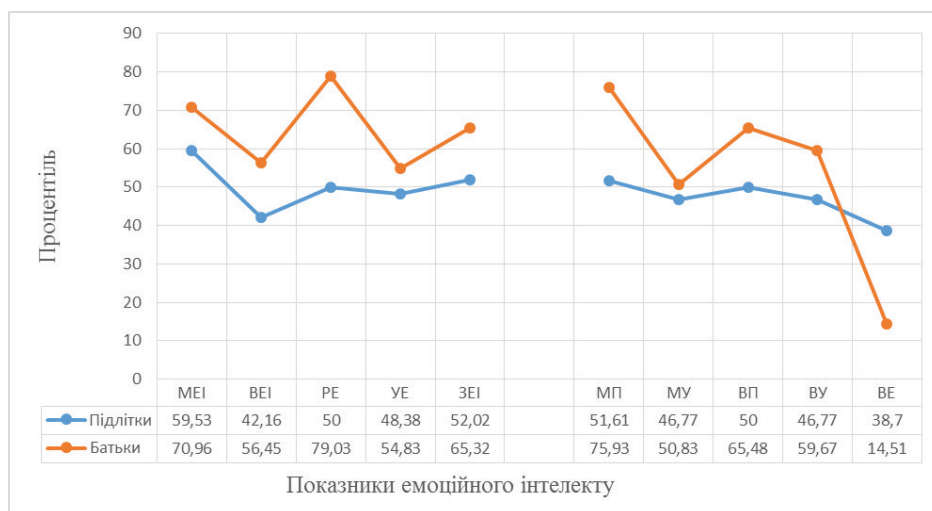
Для аналізу результатів опитувальника сформовано дві вибірки досліджуваних осіб: перша – вибірка дітей молодшого підліткового віку, друга – вибірка батьків.

Для виявлення специфіки взаємозв'язків між показниками емоційного інтелекту, що досліджуються, залучено кореляційний аналіз за методом К. Пірсона. Внаслідок кореляційного аналізу масиву даних за показниками емоційного інтелекту, проведеного окремо в кожній із вибірок досліджуваних, отримані кореляційні матриці, які виявили тісні мноозначні зв'язки на високому статистичному рівні значущості ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$) між показниками міжособистісного та особистісного емоційного інтелекту. За порівняння кореляцій між показниками емоційного інтелекту у виборці молодших підлітків із вибіркою їх батьків з'ясовано, що молодші підлітки та їхні батьки використовують практично однакові компоненти внутрішнього особистісного і міжособистісного емоційного інтелекту. Однак необхідно зазначити наявність відмінностей між корелятами, що пояснюють проявлення емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їхніх батьків. Так, у вибірці молодших підлітків не встановлено статистично значущих зв'язків між показ-

никами базового міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ), показником розуміння емоцій (РЕ) та показником контролю експресії (ВЕ), а також між показником управління емоціями (УЕ) та показником розуміння своїх емоцій (ВП). У вибірці батьків не виявлено статистично значущих зв'язків між показником міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ) і показником розуміння чужих емоцій (МП), показником розуміння емоцій (РЕ) і показником управління власними емоціями (ВУ); між показником управління емоціями (УЕ) і показниками розуміння чужих емоцій (МП), розуміння своїх емоцій (ВП); між показником загального індексу емоційного інтелекту (ЗЕІ) та показниками розуміння своїх емоцій (ВП) і чужих емоцій (МП).

Для пояснення статистичних закономірностей, встановлених під час проведення кореляційного аналізу, використано якісний аналіз.

Для якісного аналізу задіяний метод профілів. Результати порівняльного аналізу представлені на рис. 1. Візуальний аналіз і значення t-критерію Стьюдента наочно демонструють розбіжності між тотожними показниками емоційного інтелекту в групах, що аналізуються.

Рис. 1. Профілі розподілу показників емоційного інтелекту молодших підлітків та їхніх батьків

Примітка: 1) показники емоційного інтелекту: МЕІ- міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ – внутрішній особистісний емоційний інтелект, РЕ – розуміння емоцій, УЕ – управління емоціями, ЗЕІ – загальний показник емоційного інтелекту, МП – розуміння чужих емоцій, МУ – управління чужими емоціями, ВП – розуміння своїх емоцій, ВУ – управління власними емоціями, ВЕ – контроль експресії

Перед тим, як порівняти результати профілів, представлених на рис. 1, спочатку детальніше проаналізуємо конфігурацію профілю вираження показників емоційного інтелекту у вибірці батьків, потім конфігурацію вираження тих самих показників їх дітей. За даними рис. 1, конфігурація профілю вибірки батьків за більшістю значень показників емоційного інтелекту розташована вище показника 50PR (процентілу), крім двох показників: МУ (управління чужими емоціями) та ВЕ (контроль експресії).

Для вибірки батьків, які брали участь у дослідженні, характерно розвинення більшою мірою міжособистісного інтелекту (MEI, МП) порівняно з внутрішнім особистісним (BEI, ВП, ВУ).

Таким батькам притаманна здатність до розуміння та розпізнавання емоцій іншої людини; ідентифікація емоцій; встановлення того, яку емоцію відчуває співрозмовник і знаходження для неї словесного вираження, розуміння причини виникнення цієї палітри емоцій; розуміння наслідків, до яких вона може призвести. Однак у міжособистісних відносинах та комунікаціях їм гірше вдається контролювати чужі емоції, тобто викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних для себе емоцій; вони не проявляють майстерності в маніпулюванні людьми (МУ). У таких батьків існують певні труднощі в розвиненні внутрішнього особистісного інтелекту, що простежується у здатності контролювати зовнішні (експресивні) прояви своїх емоцій (BE), хоча для них притаманні такі властивості, як усвідомлення, розпізнавання та ідентифікація своїх емоцій, їхня вербалізація (ВП, ВУ).

Конфігурація профілю щодо розподілу показників емоційного інтелекту у вибірці дітей має більшість значень, що розташувалися практично в межах показника 50PR та нижче його, крім показників (MEI і МУ); їхні значення знаходяться вище позначки 50PR. З огляду на цей профіль можна зазначити, що в молодших підлітків зберігається така ж сама тенденція, зафіксована нами на вибірці їхніх батьків – міжособистісний інтелект (MEI) більш розвинутий, ніж внутрішній особистісний (BEI). Це вказує на те, що в підлітковому віці існують складності в розумінні й розпізнаванні своїх емоцій та управління ними, дітям ще не вдається досить вміло контролювати експресивні прояви своїх емоцій, які формуються протягом життя у взаємодії та спілкуванні з іншими. Можливо тому на цьому етапі онтогенезу розвитку міжособистісного інтелекту молодших підлітків випереджає внутрішній особистісний.

Порівняльний аналіз розвитку компонентів емоційного інтелекту у вибірці підлітків та їхніх батьків засвідчує розбіжності між тотожними показниками, що аналізуються. Так, статистично значущі розбіжності встановлені між показниками MEI ($t=1,8$; $p<0,05$), BEI ($t=1,6$; $p<0,05$), PE ($t=2,2$; $p<0,01$), ZEI ($t=1,7$; $p<0,05$), МП ($t=2,3$; $p<0,01$), ВП ($t=2,0$; $p<0,01$), ВУ ($t=1,6$; $p<0,05$) стосовно батьків, за показником BE ($t=1,7$; $p<0,01$) – стосовно молодших підлітків. Це свідчить про те, що в батьків компоненти міжособистісного та внутрішнього особистісного інтелекту розвинуті краще, ніж у їх дітей. Цікавим є той факт, що не виявлено статистично значущих розбіжностей за тотожним показником МУ (управління чужими емоціями) серед батьків та їх дітей, однак значення цього показника вище в групі дітей. У цьому випадку можна припустити, що в дітей краще виходить маніпулювати своїми батьками, що в цьому віці це є природним, отже вони частково задовольняють свої базові потреби. У дітей цього віку ще не розвинуті інтелектуальні здібності щодо контролю зовнішніх проявів своїх емоцій, іншими словами, в них низький рівень контролю експресії (BE). Ця особливість також притаманна дитячій психіці молодшого підлітка, в якого немає ще достатнього емоційного досвіду; в нього продовжує проявлятися дитяча безпосередність, емоційна враженість, відкритість зовнішньому впливу, все, це перешкоджає контролювати свої емоції, приховувати їх, керувати ними.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження щодо молодших підлітків та їх батьків демонструє (за результатами кореляційного та порівняльного аналізу), що розвинення компонентів (здібностей) емоційного інтелекту залежить від віку, емоційного й життєвого досвіду особистості. У нашому випадку рівень розвитку міжособистісного та внутрішнього особистісного інтелекту батьків вище, ніж їх дітей. У молодшому підлітковому віці структурні компоненти емоційного інтелекту розвиваються

нерівномірно, випереджає міжособистісний емоційний інтелект (розуміння та керування чужими емоціями), внутрішній особистісний (розуміння та керування своїми емоціями) – відстає. Серед основних агентів соціального впливу на рівень розвитку емоційного інтелекту на цьому етапі онтогенезу все ще залишаються батьки. Діти сканують, копіюють та привласнюють емоційні прояви та реакції рідних, спираючись на їх природну значимість для себе та батьківський авторитет. Можна наголосити на тому, що нездатність або недостатній розвиток здібностей емоційного інтелекту батьків може позначатися на невмінні дітей молодшого підліткового віку розуміти причини виникнення певних емоцій і станів, розпізнавати й встановлювати сам факт наявності емоційного переживання в себе або в іншої людини, ідентифікувати тезаурус емоцій для позначення їх словами, підтримувати бажані емоції і контролювати небажані, пригнічувати надмірно сильні емоції, а також управляти експресивними проявами емоцій (мімікою, жестикуляціями, звучанням голосу) тощо. І, навпаки, розвинуті здібності емоційного інтелекту батьків обов'язково відбиваються на рівні розвитку здібностей, пов'язаних із емоційним інтелектом дітей, та їхню соціалізацією.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в поглибленні розуміння психологічних чинників, а саме агентів соціально-психологічного впливу на розвиток емоційного інтелекту дітей різного віку, а також у розробленні програм корекції і розвитку компонентів емоційного інтелекту дітей та їх батьків.

Список використаної літератури

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. № 3. С. 78 – 86.
2. Бринза І. В., Бреєва Н. І. (2021). Кореляти емоційного інтелекту дітей молодшого підліткового віку та їх батьків. зб. наук. праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2021. С. 5-11.
3. Горскова Г. Г. Введение понятия эмоционального интеллекта в психологическую культуру. *Ананьевские чтения: тез. науч.-практ. конф.* СПб., 2004. 198 с.
4. Крайг Г. Психология развития. *Серия «Мастера психологии»*. СПб.: Изд-во «Питер», 2000. 992 с.
5. Психология человека от рождения до смерти. *Серия «Психологическая энциклопедия»*. СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб.: Изд-во «Питер», 2000. 624 с.
7. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования. Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. Москва: Изд-во ИП РАН, 2004. 213 с.

LEVEL OF DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF YOUNGER ADOLESCENTS AND THEIR PARENTS: COMPARATIVE ANALYSIS

Iryna Brynza

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine, 65029
e-mail: brynza3691@gmail.com

The article analyzes the results of an empirical study aimed at studying the characteristics of the development of emotional intelligence in young adolescents in comparison with the development of the emotional intelligence of their parents. The theoretical foundations of understanding the concept of emotional intelligence in psychology are stated and the need to study its development in ontogenesis is substantiated. The author's survey of adolescent children and their parents living in the Odessa region revealed a certain

level of development of their emotional intelligence. Correlation patterns have been investigated, the presence of differences between correlates has been established, explaining the emotional intelligence abilities of young adolescents and their parents. In the comparative analysis of the results, the main attention was paid to the ratio of the combinations of indicators of emotional intelligence and their differences in the sample of children and parents. The differences were established in terms of: interpersonal, intrapersonal emotional intelligence, a general indicator of emotional intelligence, understanding emotions, managing emotions, understanding other people's emotions, understanding their emotions and managing their own emotions are better expressed in parents than in children, in terms of the indicator, control of expression is better expressed in children than from parents. It has been established that the level of development of emotional intelligence depends on age, emotional and life experience; in our case, it is higher for parents than for their children. In early adolescence, the structural components of emotional intelligence develop unevenly, ahead of interpersonal emotional intelligence (understanding and managing other people's emotions), intrapersonal (understanding and managing one's own emotions) lags behind. Parents are still among the main agents of social influence on the level of development of emotional intelligence at this stage of ontogenesis.

Key words: emotional intelligence, interpersonal emotional intelligence, intrapersonal emotional intelligence, younger teenager, parents.